

פרויקט בן-יהודה זקוק לעזרתכם. לחצו כאן לפרטים.

ספר/י לנו מה שגוי _

דואל:

זכרו שאין משמעות למספרי שורה או עמוד בטקסט רציף באינטרנט. אנא ציינו מספר פסקה, ו/או העתיקו כמה מלים סביב כל שגיאה, כדי להקל עלינו למצוא את הטעון תיקון.

רשימת הגהות:

נודיע לך בדואל כשנעיין בהגהות ונתקן את הטקסט.

שלח

נשמע לשמוע מה אהבת _

דואל:

ההמלצה שלך:

(אנו מפרסמים המלצות ביומן הרשת שלנו)

[YouTube](#) - פרויקט בן-יהודה: [בפייסבוק](#) | [ב](#)

[יומן הרשת של פרויקט בן-יהודה](#)

שלח

זכרונות קוטיק – פרק עשרים-ותשעה

[לתוכן הענינים](#)

© כל הזכויות שמורות. החומר מובא ברשות בעלי הזכויות.

פרק עשרים-ותשעה

- חסידות והתנגדות - מהו סוד קסמה של החסידות
- שהפעים את כל העולם היהודי? - ההתנגדות כשיטה -
- ה"שלחן ערוך" - החסרונות שבהתנגדות - חסידות -

הבעל שם טוב - הפתיחות של החסידות לכל שכבות
 העם - ר' משה חיים לוצאטו ו'מסילת ישרים' -
 התנהגותם הדמוקרטית של החסידים - הרבי
 והשמחות החסידיות - החסרונות שבחסידות - סיכום

בעצם ראוי היה שאסיים את החלק הראשון של זיכרונותי עם מותה של סבתא. אבל בכל זאת אני מרגיש חובה להתייחס אל החסידות וההתנגדות. כפי שהקורא שם לב, פעמים רבות הזכרתי בספרי את המאבק בין החסידות וההתנגדות. מאבק זה, שאני עצמי נאלצתי לשאת על שכמי, עלה לי בלא מעט בריאות. ולפיכך, בין שארצה בכך בין שלא, עלי להציג פעם אחת את השאלה: מהו סוד קסמה של החסידות, מה יש בה שהפעים את כל העולם היהודי, ומה משך אליה יהודים רבים כל כך בערים ובעיירות? במה בכל זאת היה כוחה? מדוע הצליחה החסידות למשוך אליה אפילו את בנייהם של רבנים מתנגדים ובכך להמיט חורבן של ממש על משפחותיהם? אנסה אפוא, כמיטב יכולתי, לענות על השאלות האלה, שכן לא כולם יודעים בכלל את תמציתה של החסידות ואפילו לא את תמציתה של ההתנגדות. אנסה להרחיב קצת את העניין ולבררו.

המתנגדים נוהגים לפי ה'שלחן ערוך', שבו כלולים כל דיני התורה שבכתב והתורה שבעל-פה. אלה הן הלכות מעשיות - מה צריך אדם לעשות ומה אסור לו לעשות; אבל ב'שלחן ערוך' לא כתוב על מה צריך אדם להרהר ולחשוב, כפי שנאמר בתלמוד "רַחֲמָנָא לְבָא בְּעִי",^[1] כלומר: אלוהים רוצה את הלב. אך על זה לא מוצאים שום דבר ב'שלחן ערוך', ועל כן כל הרבנים והגאונים, שחיו אחרי ה'שלחן ערוך', כתבו רק מה צריך יהודי לעשות וכיצד עליו לנהוג, וכך הפכו את הדינים הקשים לכבדים עוד יותר, עד שאי אפשר היה לשאתם.

אמנם ספר "חובות הלבבות" הידוע, שחיבר רבנו בחיי הזקן לפני שמונה מאות שנה,^[2] מסביר במילים ברורות ומפורשות, איך צריך אדם לטהר את לבו על ידי מידות טובות. ובכל זאת, אף על פי שספר זה מאוד מקובל, יקר ונפוץ בקרב יהודים עד היום, הנה ה'שלחן ערוך', שחובר הרבה יותר מאוחר, תפס את המקום החשוב ביותר. ה'שלחן ערוך' הפך להיות עיקר היהדות. הוא הורה את המצוות המעשיות, דהיינו כיצד לקיים מצוות בפועל ממש. המצוות השייכות לנשמה, לנפש האדם כמו גאווה, ענווה, אהבה, שנאה, קנאה, כעס, חנופה, שלום ומריבה, כמו שהובנו בתורה ובנביאים, הפכו להיות תפלות ומשניות. הכירו בחשיבותן, ובכל זאת, פסחו עליהן והתעלמו מהן.

על פי ה'שלחן ערוך' ושאר ספרי הרבנים, יהודי צריך להתפלל וללמוד, לצום ולהתענות ולא ליהנות כלל מן העולם. עליו לנהוג כמו שמספרים על הגאון מוילנה, שעמד בראש המאבק נגד החסידים,^[3] שכאשר ערך "גלות",^[4] לא אכל

לחם אלא רק בלע, כדי שלא יחוש בטעמו של האוכל.^[5]

המתנגדים האדוקים באמת התפללו הרבה ולמדו הרבה, קיימו מצוות רבות, עינו עצמם ובכו עד בלי די, ואחרי כן עוד היו אחוזי אימה גדולה מפני מלאכי החבלה, שבעולם הבא מענים את האנשים בייסורים נוראים שאי אפשר לתאר.

המתנגד האדוק היה תמיד עצוב, חמור סבר ומדוכא: מ'העולם הזה' אסור היה לו ליהנות, ומן העולם הבא פחד. אף פעם לא יצא ידי חובת ה'שלחן ערוך' וספרי הרבנים. תמיד חש כי הוא עדיין חייב משהו בענייני אמונה, ותמיד פחד שאין הוא יכול לפרוע חוב זה.

ומה נאמר ונדבר על המתנגדים הללו, שדתיותם לא היתה יציבה במיוחד? אלה בוודאי היו מדוכאים מיהדותם הפגומה, ועל כן חיו תמיד באימה ופחד מן הדין וחשבון שיהיה עליהם ליתן בבית דין של מעלה. בית דין שמעניש בחומרה על כל עבירה קטנה.

כך נשא כל מתנגד את צער אמונתו, ואפילו קורטוב של שמחה לא נראה בו. עם עצוב, סובל מגלות ומצרות, ולבד מזה עוד מצפה להם, לאחר מותם, עולם הבא מלא בייסורים גדולים, שלעומתם כל ייסורי העולם הזה הם כטיפה בים.

לפי שיטת המתנגדים, עם הארץ^[6] דהיינו זה שאינו יודע ללמוד, אינו נחשב ליהודי הגון. יהודי חייב ללמוד ולדעת את כל הדינים, ובכלל צריך ללמוד, ללמוד וללמוד. מובן אפוא שלעם הארץ אין ערך בעיני אף אחד. הוא שנא על כולם. אם בנוסף על כך הוא גם עני - דבר שבגיננו ראוי היה שיכניסוהו ושימחלו לו על בורותו - אזי רואים בו ברייה בזויה עוד יותר. יהודי כזה חש עצמו מושפל, שכן אין הוא אלא סתם אדם, ואילו השאר הם בני אלוהים.

למדרגה נמוכה כזו היו שייכים בעלי המלאכה. אלה היו בנים להורים עניים, שמסרו את ילדיהם לעבודה בגיל צעיר. הילדים, כמובן, לא יכלו ללמוד, ולכן היו גם עמי ארצות וגם עניים!^[7] בעיני המתנגדים נחשב בעל המלאכה לברייה בזויה. מטבע הדברים, שמהתייחסות כזאת כלפי היהודי הפשוט, שנאלץ בשל דלותו להפסיק ללמוד, צמח בהכרח רגש עז של גאווה בקרב המתנגדים.

ואכן, רגש הגאווה שולט אצל המתנגדים ברמה. האם כבוד עניין של מה בכך הוא?! הם רודפים אחרי הכבוד בכל מיני דרכים. כל מתנגד מודד את ייחוסו ואת ייחוס חברו על פי שני דברים: ייחוס העושר וייחוס התורה. וכך זה נוהג: זה שלומד טוב יותר, או זה שיש לו אלף רובל, חושב עצמו למכובד יותר ממי שיש לו רק מאה רובל, וזה שיש לו עשרת אלפים רובל - רואה עצמו גדול מזה שיש לו אלף, וכך הלאה.

ועתה מובנת המדרגה השפלה והמדכאת שבה מצאו עצמם העניים בבתי הכנסת ובבתי המדרש (סוף כל סוף, חרפת "עם-הארצות" נופלת רק בחלקו של העני, שכן זו של הגביר נשכחת בשל כספו). מתביישים לשוחח עמם, מקצים להם מקומות ליד הדלת^[8] ואיש לא שם לב אליהם.

המתנגדים חסרים גם את מידות האחדות והשלום. כל איש חי לעצמו ואינו מתעניין במעשי זולתו. ואם הגאווה כל כך מפותחת, ממילא גם מתפתחת הקנאה. וכך אין הם משלימים עם עושרו של השני, עם כבודו או ייחוסו. תמיד יש בקרבם ריב ומדון, בענייני העיר כמו גם בחיים הפרטיים, והוא הדין גם בבתי המדרש.

בתי המדרש הם המקום היחיד שבו מתכנסים יהודים. פעם היו מעבירים את רוב שעות היום בבית המדרש. שלוש פעמים ביום באים ומתפללים, וגם לומדים וסתם משוחחים. וכך, בית המדרש הוא בעצם "המועדון" היחיד שיש ליהודים.^[9] אבל בגלל המתנגדים הונהג, שלכל אחד יש מקום קבוע, שהוא קונה בכספו, וכאשר הוא בא להתפלל, הוא תופס את מקומו זה, שקוראים לו "שטאָט".^[10] לכל אחד יש בבית המדרש "שטאָט" משלו, שעובר בירושה גם לילדיו. מקומות אלה מילאו תפקיד חשוב בענייני הכבוד והייחוס. מתנגד יעשה כל מאמץ כדי שיהיה לו בבית המדרש "שטאָט" מכובד מזה של חברו, ובכל מקרה לא פחות ממנו.

אני זוכר שבעיירות בשנות ילדותי היה מחירו של "שטאָט" ב'מזרח' גבוה כמחירו של בית. ה'שטעט' האלה גרמו למתנגדים עגמת נפש לא מועטה, ומי שיכתוב פעם את תולדותיהם ויעסוק בחומר הזה, הדבר יזכיר לו יותר מלחמה קטנונית ומכוערת מאשר משהו שקשור באמונה ובבית כנסת.

העניים, כאמור, עומדים ממש ליד הדלת. אין להם שום מקום לשבת, משל היו אבנים ולא בני אדם. בדעתו של אף מתנגד לא עלתה השאלה - אף לא לרגע קט - האם נאה הדבר שהבאים לבית אלוהים יחולקו ל'יפים' ול'מאוסים', לעשירים ולעניים.

אפילו בעליות לתורה מילא עניין הכבוד תפקיד. לבעלי בתים מחלקים עליות, וגם כאן יש מדרגות. למשל, "שלישי" ו"שישי" הן מדרגות גבוהות; "שביעי", "אחרון" ו"מפטר" הן בדרגה קצת יותר נמוכה; "רביעי" ו"חמישי" - עוד יותר נמוך.^[11] הגבאי, שעומד ליד ספר התורה ומחלק את העליות, שוקל את כבודו של כל בעל בית ומקמט כראוי את מצחו: האומנם הולמת פרשה זו בתורתנו הקדושה, שכל מילה בה אוצר, את בעל הבית הזה? כמה משונה! על פי רוב, מן הסתם, היא אינה הולמת... ובכן, מתקוטטים, ואפילו מרביצים, ובית הכנסת של המתנגדים מתמלא באווירה של שנאה וקנאה.

בסך הכול יש שמונה עליות. אבל בכל בית כנסת יש, בין מאות המתפללים,

גם עשרות גבירים ונגידים, בעלי בתים חשובים ויהודים "יפים", שתובעים עלייה בכל מחיר. המתנגדים מחלקים אפוא את פסוקי התורה, ואחרי "שיש" קוראים לעלייה לא לפי הפרשה, אלא לפי הפסוקים.^[12]

העניים כמעט אף פעם אינם נקראים לעלות לתורה. מובן שדבר זה גרם להם לחוש, כמו שאמור כל יהודי אדוק לחוש, צער רב וכעס. זאת מסתמא הסיבה שרוב העניים ובעלי המלאכה ארגנו מניינים משל עצמם, שם יוכלו גם הם ליהנות מעלייה לתורה ולנשום לרווחה, משוחררים מן העלבונות שעליהם לספוג בבתי הכנסת ובבתי המדרש.^[13]

על כן, בבית המדרש של המתנגדים אין אחדות, אין שלום ואין שמחה. וכמו בימי חול כך גם בשבת וחג. אחרי התפילה שב כל מתנגד לביתו, סועד עם בני משפחתו והולך לישון. לא שרים, לא רוקדים, לא שמחים. מתפללים או לומדים או עושים משהו אחר: אוכלים או ישנים. כל דבר חוץ מתפילה, לימוד, אכילה או שינה, אסור עליהם. מובן שבשל כך שקע המתנגד ביובש נוראי, במין שיממון, שבו שמחה, אקסטזה ורוממות רוח אמיתית אינן יכולות להתקיים.

ואלה הן אפוא, בקיצור, חסרונותיה של ההתנגדות: התבדלות והתפרדות; אימה מן העולם הבא ללא שום הנאה מן העולם הזה; שנאה ובוז כלפי עמי ארצות חפים מפשע, שכוונה רק לעניים, משום שלגבירים עמי ארצות תמיד סלחו; שנאה ובוז לעני בכלל; גאווה, קנאה, שנאה, מחלוקת וייחוס; ובעיקר, יובשנות נטולת חיוניות, ללא שמחה, עליזות ואקסטזה - כל הדברים שקרובים כל כך ללבם של החלקים הדמוקרטיים בעם.^[14] ברור שבתנאים כאלה רק טבעי היה שתצמח מקרב היהודים שיטה חדשה ומהפכנית, שאכן הופיעה מיד.

זה התחיל לפני מאה ושבעים שנה - עם הבעל שם,^[15] שזכה להיות אבי המהפכה. הבעש"ט פעל בשתי נקודות: מצד אחד הקל את עול האמונה, שכבר אי אפשר היה לשאתו, ואם בכל זאת הצליחו לשאת ולסבול, גם אז לא היו בטוחים היהודים ב"עולם הבא" שלהם;^[16] מן הצד השני, הוא מצא לנכון לחזק את האמונה היהודית, כך שההשכלה האירופית, שכבר החלה לחדור לכל האומות, לא תהרוס את היהודים כעם. הבעש"ט הגאון הבין את החשיבות הגדולה שבאמרה התלמודית, שאותה רענן והפיץ בין חסידיו: "בעבור שלושה דברים נגאל ישראל - שלא שינו את בגדיהם ולשונם ושמותיהם."^[17]

שיטה דומה היתה לבעש"ט גם ביחס לתנ"ך ולתלמוד. קודם כול הוא ניפץ את הקיר השחור שהציבו המתנגדים בין יהדות לשמחה, בין אמונה לחיים. הוא אמר, שלא לזה נגרמת הנאה מן השמחה, מן החיים, ושאפילו אכילה ושתייה הן לשם

שמים.^[18] כך דרך משל נצטוו הכוהנים לאכול את הקרבנות במקום קדוש - באוהל מועד.^[19] יהודי צריך לעבוד את ה' בשמחה, שכן כך כתוב בספר דברים, בפרשת תוכחה,^[20] פסוק מז: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב" - בשל כך תבוא עליך תוכחה. גם בספר שמואל אנו מוצאים ששמואל אמר לשאול: "ופגעת חבל נביאים ירדים מהבמה ולפניהם נבל ותף וחליל וכנור - והמה מתנבאים."^[22] גם זה מוכיח שהנביאים לא יכלו להתנבא, אלא כאשר ניגנו. גם בדברי הימים כתוב, שכאשר נידב דוד זהב וכסף לרוב לבניית בית המקדש הוא אמר בתפילתו: "ועתה עמך הנמצאו פה ראיתי בשמחה להתנדב לך."^[23] בתהלים מג נאמר: "ואבואה אל מזבח אלהים אל-אל שמחת גילי, ואודך בכנור אלהים אלהי."^[24] "תרננה שפתי פי אזמרה לך ונפשי אשר פדית."^[25] וגם בתהלים סח כתוב: "וצדיקים ישמחו, יעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה."^[26] ועל זה אומר המדרש: "כשתהיה עומד להתפלל יהא לבך שמח עליך שאתה מתפלל לאלוהים שאין כיוצא בו. כי זאת היא השמחה האמתית, שיהיה לבו של האדם עלז, ואין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה."^[27] בתהלים ק נאמר: "עבדו את ה' בשמחה באו לפניו ברננה,"^[28] ועל זה אומרת הגמרא בשבת: "אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה."^[29] בתהלים קד נאמר: "יערב עליו שיחי אנכי אשמח בה."^[30] בתהלים קמט נאמר: "ישמח ישראל בעשיו בני ציון גילו במלפם."^[31] בשיר השירים נאמר: "משכני אחריך נרצה, הביאני המלך חדריו, נגילה ונשמחה בך."^[32]

ר' משה חיים לוצאטו^[33] המפורסם, שחי לפני הבעש"ט, כתב ב"מסילת ישרים"^[34] שלו, שיהודי צריך לטהר את לבו לפני ה'. כבר בהקדמה הוא אומר: "שידמו רוב בני האדם שהחסידות תלוי באמירת מזמורים הרבה ווידויים ארוכים מאוד, צומות קשים [וטבילות קרח ושלג] - כלם דברים אשר אין השכל נח בהם ואין הדעת שוקטה. והחסידות האמתית הנרצה והנחמד, רחוק מציור שכלנו."^[35] בפרק יח, בהסבירו את מידת החסידות, הוא אומר, שאנשים הבאישו את רוח החסידות בעיני ההמון וגם אצל המשכילים, שסבורים כי החסידות מתרכזת בשטויות שכאלה ובכל מיני עניינים המנוגדים לשכל הישר. הם מאמינים, שכל החסידות תלויה באמירת הרבה בקשות, בבכי, בהשתחויות ובייסורים משונים, שבעטיים עלול אדם להמית את עצמו.^[36] לא, זו איננה חסידות! הוא מונה אפוא את המדרגות הטובות שראוי לאדם להחזיק בהן, ומדרגת "חסיד" היא הגבוהה בכולן, גבוהה יותר ממדרגת הצדיק.^[37] החסידות היא דרך של שמחת הלב, שמחת הרוח, ואמרו חז"ל: "אין השכינה שורה לא מתוך עצבות."^[38]

הבעש'ט העמיק והרחיב את הרעיון, שיהודי צריך לעבוד את אלוהיו בשמחה. אסור לאדם להגיע למרה שחורה ולעצב. הוא צריך תמיד להיות עליון ושמח, וזוהי עבודת ה' האמיתית. ובנוסף, יהודי צריך להתרחק מכל המידות הרעות, ובמיוחד מגאווה, שהיא אם כל המידות הרעות. יהודים צריכים להיות באחדות ובשלום, אסור שיהיה משהו גדול יותר או קטן יותר - ואז תבוא הגאולה. ^[39]

אבל היהודים עדיין לא חיים בארץ משלהם, הם מפוזרים על פני ארצות וערים. ובכן, בכל מקום, בכל קיבוץ, יבחרו לעצמם רבי, ששלטונו עליהם יהיה מוחלט - הוא יעמוד בראש, ודבריו קודש לכולם! אסור להתנגד לדבריו, ולו גם כחוט השערה. כפי שאומרת הגמרא בראש השנה, כה ע"ב: "יִרְפַּעַל בדורו כמשה בדורו, בְּדֵן בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו, ללמדך שאפילו קל שבקלין ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים." ^[40] כל מחשבה של יהודי שנמצא בקיבוץ כזה צריכה להיות מכוונת לאותו איש; לפניו צריך לגלות את כל הסודות, לחשוף בפניו את כל הצרות והשמחות, את הלב והנשמה, ורק כך ייכנסו האחדות והשלום בקרב היהודים. ועל שלום עומד העולם. ^[41]

מובן שאמירות אלה כיוונו בדיוק לאותה אווירה של עצב ומרה שחורה ששררה באותם ימים בקרב המתנגדים. הן היו כגשמי ברכה על פני שדה צחיח. והיהודים אכן זרמו לחסידות. זו אמנם אותה אמונה, אותה דת, אותו "שלחן ערוך", ובכל זאת - קל יותר, החיים קלים יותר, עול האמונה קל יותר, יש שמחה, התפעלות ואקסטזה. והעיקר - כולם שווים, כולם שווים - אין שום ייחוס.

מעשה אין צורך להתיישר עד מוות או לחיות בצער. ההיפך, אכול מן המאכלים הטובים ביותר, ושתה ממיטב היינות - רק שיהיו. באכילה ובשתיית היינות המשובחים יכול אדם לעבוד את ה' כמו בתפילה ובלימוד, אך רק אם אוכלים לשם שמים, בלב עולץ, בשמחה, בתענוג. יהודי צריך תמיד להיות עליון ושמח. אל לו להרגיש לא ראוי ביהדותו, ואפילו אינו יודע ללמוד. אפשר לעבוד את ה' במחשבה, ברגש, ואפילו באנחה.

אצל המתנגדים, אפילו הלומדים אינם חשים את עצמם ראויים די הצורך בענייני דת. הם מחזיקים בדעתו של התנא ר' זירא, שאמר במסכת שבת, קיב: "אם ראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים, ואם ראשונים בני אנשים אנו כחמורים, ולא כחמורו של ר' חנינא בן דוסא ושל רבי פנחס בן יאיר, אלא כשאר חמורים..." ^[42]

אבל לשיטת הבעש'ט, היהודים חשובים מאוד. אין צורך בגאונות או בכשרונות יוצאים מן הכלל. אם יש, זה כמובן טוב, ואם לא - אין דבר. כולם

יכולים להיות צדיקים - עמי הארצות כמו גם הלומדים. אם יש לך לב טוב - די בזה. המתנגדים נוהגים לפי הפסוק "ולא עם הארץ חסיד" ^[43] אבל אין זה נכון. עם הארץ, שיש לו לב טוב, יכול להיות יהודי גדול יותר, חסיד גדול יותר, מן התלמיד חכם הגדול ביותר.

כאמור, היהודים נמשכו לחסידות. ליהודי הפשוט הביאה החסידות אושר של ממש. ערכו עלה עתה. לבד מזאת, עד אז לא נחשב לבן אדם - לא בבית המדרש, לא בעיני עצמו ולא בעיני אחרים. ופה, בשטיבל החסידי, כפי שמכונה בית המדרש שלהם, הוא שווה לתלמיד חכם הגדול ביותר. העניים שווים לגבירים הגדולים. אך גם הלמדנים היו שבעי רצון מהחסידות, שכן עתה יכלו להשתחרר מן המרה השחורה של המתנגדים. הם נעשו רעשנים יותר, זריזים יותר וחשיבתם מעמיקה יותר, תכונות שקודם לכן לא היו יכולות להיות להם. שדה חדש של מיסטיקה וקבלה נפתח לפניהם, כמו שירתו של מי ששותה יין טוב. כולם הוקסמו מן האווירה החופשית של החסידות ונמשכו אליה.

המתנגד תמיד היה מודאג. משהתקרב יום חג ידע שעליו לתפור לעצמו בגד יפה, שכן בבית המדרש מקפידים מאוד בענייני לבוש. אם לא יהיה לו בגד יפה, יתבייש מרעהו שמתהדר בלבוש נאה יותר. בקרב החסידים נעלמה כליל הדאגה ללבוש, כמו כל שאר הדאגות. שם, בשטיבל החסידי, בגדים נאים אינם ממלאים כל תפקיד, ואין שמים לב לקפוטה שלובש זה או אחר. כולם שווים.

בשטיבל החסידי אין חזקה על מקומות, אין "שטעט", וכל אחד מתפלל במקום שמזדמן לו. ^[44] ובכלל, אין החסידים עומדים בתפילתם במקום אחד. הם מסתובבים ומתנועעים, הטמפרמנט אינו מתיר להם לעמוד במקום אחד. צריך תנועה. ובאמת, החסידים מתהלכים בשעת התפילה. זה עומד במזרח, אחר כך הוא עומד ליד הדלת ואחר כך בדרום ובצפון - בקיצור: מסתובבים. ^[45]

הם גם אינם מקפידים על תפילה בציבור; אלה אומרים "ברוך שאמר" ^[46] ואלה "ישתבח" ^[47] או "שמונה-עשרה" ^[48] אחר מעשן מקטרת - גם עישון נחשב אצלם למצווה. ^[49] והנה, פה בפניה עומדים כמה חסידים, אחד מחזיק בידו בקבוק י"ש וכוסית ושותה "לחיים" עם כל העדה - אלה כבר סיימו את תפילתם לפני כלל הציבור. חסידי קוצק יכולים לשתות "לחיים" אפילו לפני התפילה. ובינתיים מתחיל מישוה איזה ניגון, כמה נערים עוזרים לו - ונהיה שמח.

אצל החסידים אין בכלל גאווה, כאילו תכונה זו כלל איננה קיימת בעולם. כולם שווים - עניים ועשירים, עמי ארצות ולומדים, צעירים ומבוגרים. לרוב הם פונים זה לזה ב"אתה" ואינם סובלים לדבר בלשון "אתם". ^[50] לדבר ב"אתם" נחשב

בעיניהם מין נוהג אנטי-חסידי.

רק מי שמתפלל יפה, שיש לו קול מתוק, שמתפלל מן הלב, בכוונה, זוכה אצלם לכבוד. הם גם אוהבים מאוד את אלה שיש בהם שמחה לרוב, שיכולים ללגום שנאפס ולצאת במחול. ואם מתחשק למישהו לרקוד, הוא מושך אליו את כל החסידים והם נענים לו. זה יכול להיות צעיר, עני, או סתם אדם פשוט. זה לא משנה. הוא יכול לסחוב לריקוד את הגביר הגדול ביותר, את הלמדן הגדול ביותר, או את הזקן מכולם - רוקדים כך בסתם יום של חול. ואם קורה פעם שאיזה זקן עשיר מתעצל - מה שבדרך כלל לא קורה - הוא חוטף מכה על שכמו, מושכים בזקנו, עד שהוא מצטרף לריקוד. הוא גם מוכרח לשתות שנאפס, והנה הוא כבר בגילופין, רוקד ורוקד לאין שיעור.

החסידים - חיייהם חג מתמשך ושמחה מתמדת. אם יש לאחד יאָרצייט, החסידים בשטיבל סוחבים ממנו שנאפס.^[51] אם הוא עני - העשירים תורמים עבורו את השנאפס; אם לעשיר יש יאָרצייט הוא חייב להביא עמו שנאפס לרוב, ל"העולם" שותה לאחר התפילה והשמחה גדולה. ואכן, כל יום הוא אצלם כעין יום טוב. כאן יאָרצייט של הרבי - עורכים סעודה, שותים, אוכלים ושרים - כאן מגיע אורח, ושוב חוזר אותו הדבר, וכאן סתם מתחשק למישהו לשמות, וכך הלאה.

בשבת שלפני הסליחות, בשעת בין ערביים, כאשר כל המתנגדים מתכוננים לקראת יום הדין ומרה שחורה גדולה משתלטת עליהם, כאשר בבתי המדרש אומרים ביללות את תפילת "למנצח",^[52] פה, בשטיבל החסידי, שורה שמחה אמיתית. באותה שעת בין ערביים שבתית שרים החסידים זמירות עד מאוחר בלילה, הרבה יותר מאוחר ממנהגם בכל שבת. במוצאי שבת מבשלים קרופניק עם בשר,^[53] מביאים שנאפס ובירה (את הקרופניק מבשלים בשטיבל החסידי או בביתו של שכן), ועד חצות הליל שרים כולם ניגונים שונים. אז מתכנסים שוב כולם, אומרים סליחות בקיצור ובמצב רוח מרומם, ובתוך חצי שעה מסיימים אותן. אחר כך עורכים את השולחן - אם הקרופניק מוכן, סועדים ממנו, ואם לא - שרים ורוקדים מתוך כוונת הלב. וכך מתהוללים עד אור הבוקר.

בלילה מסדרים את הנסיעה אל הרבי, כמה עגלות נחוצות וכדומה.^[54] העניים נצמדים לעשירים. כל עני מזמין את עצמו לנסיעה אצל עשיר, ומעניין: העני בוחר את העשיר, ולא העשיר את העני. וכך, אם העני בוחר למשל בחיים, אין חיים יכול לסרב לו. נהפוך הוא, העשיר טופח על שכמו של העני, הלה משיב לו טפיחה משלו, וכולם צוחקים. בעשיר גדול דבקים שני חסידים עניים, בעשיר עוד יותר גדול - שלושה או ארבעה.⁵⁴ לאבי כבר היו כמה חסידים בעלי "חזקה" עליו: אברהם, הירש ומוטקה, שבכל ראש השנה נסעו אתו אל הרבי.^[55] לקראת

ראש השנה נוסעים אל הרבי יותר משליש החסידים, וכל השאר באים ללוות את הנוסעים ולהיפרד מהם. מוסרים בידם קוויטלעך אל הרבי, שבהן רשומות הבקשות שכל אחד ואחד מבקש מריבונו של עולם. כיצד חיים החסידים במשך כל ימות השנה - דומני שכבר תיארתי במקומות אחרים בזיכרונותי.^[56]

כפי שכבר אמרתי, החסידות התאימה לכל חלקי העם ולכל המעמדות - לעני ולגביר, לעם הארץ וללמדן, לזקן ולצעיר. בחסיד עשיר פשוט אפשר לקנא. טוב לו הרבה יותר מאשר למתנגד הכי עשיר. ואין הדבר אמור רק ביהודים. גם נוצרי עשיר ודתי אינו יודע את התענוג, שהוא נחלת החסיד העשיר. ביתו של זה האחרון מלא שירה, אקסטזה ושמחה גדולה.

*

אבל אני לא יכולתי להיות חסיד. לבי לא נטה לחסידות. קודם כול סלדתי מעניין הרבי, הזר לגמרי לאופיו של מתנגד. רבי כשלעצמו עוד אפשר איכשהו לסבול. אבל המהומה סביבו, החשיבות הגדולה שמייחסים לו והצדיקות שעוברת בירושה כמו אצל מלך - אלה דוחים לגמרי. בשום פנים ואופן אינני מאמין שיכול להיות מישהו, שלא נבחר אלא הגיע לתפקידו בכוח הירושה, שלפניו אפשר לשפוך את הלב ולגלות את כל החסרונות הנובעים מאופי או מהרגל. שאיש כזה יורה למתוודה כיצד לשפר את דרכיו ולהיגמל מאופיו הרע ומהרגליו המקולקלים, והלה יציית ויישמע לו.

והיה דבר מה נוסף, שעוד בנעורי הרחיק אותי מן החסידות: מראה חייהן הקשים מנשוא של נשות החסידים העניים. הגברים החסידים תמיד היו עליזים ושמחים, אכלו ושתו, רקדו ושרו, ואילו נשותיהם וילדיהם ישבו בבית, בקור וברעב.^[57] היו פועלים חסידים, שהרוויחו בשבוע בסך הכול עשרה גולדן^[58] או שני רובל. בחורף הם כיבסו עורות צאן ליד הנהר,^[59] ונשותיהם וילדיהם סבלו רעב וקור. אבל אחרי העבודה הלכו הגברים לשטיבל, עלצו, התהוללו ושרו. האישה והילדים המורעבים, שנשארו בדירה הקרה, הדאיגו אותם, ככל הנראה, אך מעט מאוד. דבר זה השבית את שמחתי. ייתכן שמן הבחינה הפסיכולוגית הקבצן צודק: מה כבר יקרה אם גם הוא יושב בבית עם אישתו העלובה ועם ילדיו? האם יחמם אותם? ישמח אותם? אבל עלי זה השפיע מאוד. חשתי קרוב יותר אל המתנגדים חמורי הסבר, שאינם שמחים, שאינם רוקדים או שרים, אבל לעומת זאת מצויים יותר ליד נשותיהם וילדיהם ונושאים על שכמם את העול הקשה של הפרנסה.

כפי שכבר כתבתי,^[60] היו לי, כמובן, גם טיעונים תיאורטיים נגד החסידות, אבל פה חשוב להזכיר דווקא את הפן המעשי, שכנראה בעיקר בעטיו לא יכולתי לקבל את השיטה. ועוד דבר: חסיד צריך להיות מסוגל להתעלם לחלוטין מן הצד המעשי של החיים ולהתמסר לגמרי לשירה ולחוסר דאגה. לא הייתי מסוגל לזה, ועל כן שום חסיד לא היה יכול לצאת ממני. ועוד חיסרון בחסידות עלי להזכיר, שבשעתו עשה עלי רושם רע: למדנים גדולים לא יכלו לצמוח מקרבם. נער חסידי מוכשר, שראשו על כתפיו, הלך אצלם לאיבוד. הוא לא למד, ימיו עברו באפס מעשה ודבר זה גרם לעגמת נפש רבה. לעומתם, ילדי המתנגדים למדו הרבה, ידעו הרבה ואפשר היה להתפאר בהם. ילד כזה עבד קשה, וגם לי התחשק לעבוד קשה ולדעת. וכך התרחקתי לחלוטין מן החסידות...

לתוכן הענינים

לדף הראשי של פרויקט בן-יהודה

^[1] בסנהדרין, קו ע"ב: "הקב"ה ליבא בעי, דכתיב 'וה' יראה ללבב', "אך כבר ברש"י נזכרת הנוסחה "רחמנא ליבא בעי", וכך היא נתקבלה בכל ספרות המוסר והדרוש עד החסיד (למשל: בחיי בן יוסף אבן פקודה, חובות הלבבות, ירושלים תרפ"ח, עמ' 10; ספר חסידים, מהדורת י' וויסטינעצקי, פרנקפורט ע"נ מיין תרפ"ד, סימן טו, עמ' 21). בחסידות הפכה אמרה למעין ססמה המגדירה את המסר הרוחני העיקרי שלה - מרכזיותה של כוונת הלב בתפילה, בלימוד תורה ובכל שאר תחומי החיים.

^[2] על הספר ומחברו, ראו לעיל, פרק יא, הערה 8.

^[3] על הגר"א, ראו לעיל, פרק א, הערה 157. על הרקע למאבקו בחסידות (בשנים 1772-1797), ראו: ע' אטקס, "הגר"א וראשית ההתנגדות לחסידות", תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה - קובץ מאמרים שי לשמואל אטינגר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 439-458; "מונשיין (עורד), כרם חב"ד - עיון וחקר במשנת חב"ד, דברי ימי החסידות ודרכי החסידים (תשנ"ב), עמ' 182-221.

^[4] על המונח "גלות", ראו לעיל, פרק א, הערה 159. על הגר"א סופר כי "בעודו צעיר לימים קיבל על עצמו להלך בגולה ולהיות איש נודד ממקומו. כמה שנים הלך בגולה נעו בקדושה וטהרה, מעוטף בטלית ומוכתר בתפילין, ויעבור גם עיר ברלין וליסא, ובכל מקום עברו ספרו ממנו גדולות" (יהושע העשיל לוי, ספר עליות אליהו, ירושלים תשמ"ט, עמ' פד; והש פאת השלחן, ירושלים תשי"ט, ה"ב). לאחר סיום נדודיו השתקע בוויילנה (סביב שנת 1748) ובה גר עד מותו, ראו: ב' לנדי, הגאון החסיד מוילנא, ירושלים תשל"ח, עמ' כא-כו.

^[5] סיפור זה מבוסס על דבריהם של שני בני הגר"א בהקדמתם לפירושו על שלחן ערוך, אורח חיים: "בהיותו בן י"ג שנה ויום א' [חד], קיבל תוקף חסידותו ופרישותו... מאז הסתכל עד יום מותו מד' אמותיו חוצה ושלא להנות מעוה"ז רצה. אכל לחם צר צנומה... ואכל אותן ערב ובוקר, ולא טעמן בחיכו רק בלען שלימות" (עליות אליהו, שם, עמ' קעט).

^[6] עם הארץ - בור ופשוט, שאין בו לא תורה ולא חכמה ועל כן הוא נשוא לבוז וללעג (בורות ביידיש: עם-הארצות; קרא: עמרצות); השו: "אין חרפה גדולה בישראל אז מהיות הארץ. כי יצאו אנשים יחדו, והיו הגדופים בפיחם איש את רעהו: 'עם הארץ! בור! דאורייתא!'" (צ"ה ליפשיץ, מדור לדור, ווארשא תרס"א, עמ' 78).

^[7] בניגוד למיתוס "העני הלמדן", בחברה המסורתית האשכנזית קטנים היו סיכוייו של בן עניים לבלוט כלמדן. על מעגל קסמים זה, שמצרף תורה, עושר ויחוס, ראו: י' כ'

"נישואים וחיי אישות במוצאי ימי הביניים", ציון, י (תש"ה), עמ' 32-33.

[8] השו: "מצאו עומד בבית תפילתו למטה אצל הדלת ומתפלל כשאר פשוטי העם" (ש"י עגנון, הכנסת כלה, ירושלים ותל-אביב תשל"ב, עמ' רפד). וככל הנראה אמורים הדבר שם דווקא בבית מדרש חסידי.

[9] השם "בית מדרש" ניתן לכל מבנה שהוקצה ללימוד תורה ולתפילה על ידי העמדת ספר תורה בארון הקודש. על השפעות הגומלין שבין התחום הדתי לבין הפונקציות החברתיות של בתי הכנסת ובתי המדרש, ראו: י" כ"ץ, מסורת ומשבר, ירושלים תשי"ח, עמ' 204-212; מדור לדור (לעיל, הערה 6), עמ' 82-87.

[10] שטאָט (ברבים: שטעט) - מילולית: עיר; ובהשאלה: מקום פרטי קנוי בבית הכנסת. על "שטאָטגעלט" (הכסף שבו נקנה ה"שטאָט"), ראו: י' ריבקינד, יידישע געלט, ניו-יאָ תש"ך, עמ' 268; על תולדות "הורשת" המקומות בבית הכנסת, ראו: ש' קרויס, קורות בתי התפילה בישראל, ניו-יורק תשט"ו, עמ' 254-256. על השתקפות הריבוד החברתי בבית הכנסת ראו: מסורת ומשבר, שם, עמ' 210-211. ראוי להדגיש כי ריבודיות זו בלטה בעיקר בבית הכנסת, ולא בבתי המדרש. השו: "בשלחנות אשר לתורה לא נכר שוע לפני דל. שם עשיר ונפגשים. איש בצד ובכתף רעהו. כל המניח את ספרו הפתוח על השלחן, קונה את מקומו בספסל אשר אצלו. כי דברי תורה אינם מקבלים טומאת יהירות... ובמדה אשר יתכבד העשיר לענ בתפלתו במקומו הקבוע אצל קיר המזרח, וקרבת העני בן תורה אשר יערב את לבבו לעלות ולעמוד על ידו, תחשב כפגיעה בכבודו - במדה הזאת יתכבד העשיר לשבת אצל השלחן להגות לומדי תורה עניים" (מדור לדור, שם, עמ' 84).

[11] שתי העליות הראשונות בקריאת התורה שמורות לכהן וללוי, ועל כן העלייה השלישית ("שלישית") - השמורה ל"ישראל" - נחשבה למכובדת ביותר ונשמרה לתלמידי חכמי פרנסי ציבור וכדומה (אך ראו: א"א פרידמן, ספר הזכרונות [תרי"ח-תרפ"ו], תל-אביב תרפ"ו, עמ' 73). בדרך כלל עולים לתורה בשבת לא פחות משבעה קרואים ומפטיר (ראו להלן), אך מע לכך ניתן לזמן עוד קרואים ככל שרוצים, ואז נקרא העולה האחרון בשם "אחרון". ה"מפטיר" הוא האדם העולה לברך לפני ואחרי קריאת פרק ההפטרה שמתוך הנביאים. בשבתות רגיי מברך ה"מפטיר" גם על התורה וקורא לפחות את שלושת הפסוקים האחרונים של הפרשה; בחגים ובראשי חודשים החלים בשבת הוא מברך על ספר תורה שני, שבו נקראת פרשה נוסח ראוי לציין כי בבית הכנסת שייסד קוטיק בוורשה בוטל מנהג זה של עליות "שמנות", ראו במבוא, סמוך להערה 39.

[12] כאמור לעיל, אם רוצים לקרוא מספר רב יותר של עולים לתורה, ניתן לעשות כן על ידי "כיווץ" הפרשיות המקובלות. אך הקפידו שבכל פרשייה מוקטנת יקראו לכל הפר שלושה פסוקים.

[13] תופעה "אופוזיציונית" זו, בעיקר התהוות מניינים של חברות בעלי מלאכה, צוינה בידי חוקרים כביטוי למשבר שפקד את הקהילה היהודית במזרח אירופה במאה הי"ח ושינ רקע נוח לצמיחתה של החסידות, ראו: ב"צ דינור, במפנה הדורות, ירושלים תשט"ו, עמ' 136-137; מסורת ומשבר (לעיל, הערה 9), עמ' 185-186.

[14] קוטיק השתמש במונח דמוקרטיה לא במובנו המודרני, אלא כייצוג של אותם חוגים עממיים שהתנגדו לשלטון הפרנסים העריץ, שרמס את כבוד העניים והתעלם מזכויותיהם.

[15] בעל שם - כך כונו עושי מופתים ומרפאי חולים שנעזרו בשמות קדושים, בקמיעות ובידי עממי ברפואה. בשם זה נקרא גם ר' ישראל בן אליעזר (נפטר בשנת 1760), מייסדה החסידות, המוכר בכינויו בעש"ט - ראשי תיבות: בעל שם טוב (תוספת המילה "טוב" אינה מייחדת דווקא את הבעש"ט). ראו עליו: ג' שלום, "דמותו ההיסטורית של ר' ישראל בעל-שם-טוב", דברים בגו, תל-אביב תשל"ו, עמ' 287-324; ע' אטקס, מחבורה לתנועה - תנועת החסידות בראשיתה, יחידה 9-10 בסדרה: פולין - פרקים בתולדות יהודי מזרח אירופה ותרבותם, תל-אביב תשנ"א, עמ' 15-55; מ' רוסמן, הבעש"ט: מחדש החסידות, ירושלים תש"ס, עמ' 23-28.

[16] הערכה זו, שהחסידות באה כדי להקל מן העול הקשה של אמונה ומצוות, היתה גם נחלתם של היסטוריונים רבים, הבולט בהם - שמעון דובנוב. אך דומה שאין היא מבוססת, דיה, שכן בפועל תביעותיה האמוניות וההלכתיות של החסידות היו רחוקות מלהיות "קלות". אדרבה, בעיניי רבים (כגון שחיטה) החמירה החסידות הרבה יותר ממתנגדיה. זאת וע

בספרות החסידית - כמו גם בספרות הטרומ-חסידיית - אין הד לתלוות בדבר "עול" כבד של מצוות ממנו מבקש "העם" להשתחרר, או על קשיים בקיומן. ראו: מחבורה לתנועה, שם, י 108-97.

[17] כך אצל קוטיק, ואילו במדרשים (ולא בתלמוד) נאמר: "בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמם, ולשונם, ולא גילו מסתורין שלהן, ולא היו פרו בעריות." למראי מקום ושינויי נוסח, ראו: מ' סבר, מכלול המאמרים והפתגמים, א, ירושלים תשכ"א, עמ' 348.

[18] רעיון "העבודה בגשמיות" תפס מקום נכבד בהגות החסידית, והובן, בדרך כלל, כהרחבת המסגרת של עבודת ה' הנורמטיבית על ידי חשיפת הפוטנציאל הדתי החיובי הטוב בחיי החולין, כמו אכילה ושתייה, שינה וחיי אישות, פרנסה ומשא-ומתן, ראו: דברים בגו (לעיל, הערה 15), עמ' 328-329; ר' ש"ץ אופנהיימר, החסידות כמיסטיקה, ירושלים תש"ס, מפי בערך "עבודה בגשמיות", ובעיקר עמ' 14-18; מ' פייקאז', בימי צמיחת החסידות, ירושלים תשל"ח, מפתח בערך "גשמיות"; י' תשבי, חקרי קבלה ושולחותיה, ג, ירושלים תשנ"ג, עמ' 0-967. על רעיון "העבודה בשמחה", ראו: ע' שוחט, "על השמחה בחסידות", ציון, טז (תשי"א), עמ' 30-43. במחקרו הראה שוחט כי רעיון זה, אף שהיה מקווי ההיכר של החסידות והודגש בו כלל לא היה מחידושה.

[19] עניין זה נדון בפירוט במקומות שונים בספרי המקרא, למשל: "ואת איל המלאים תקח ובשלת את בשרו במקום קדש. ואכל אהרן ובניו את בשר האיל ואת הלחם אשר בסל פו אהל מועד" (שמות כט, 31-32).

[2] פרשת תוכחה - כינוי שניתן לפרקים כז-כח בספר דברים (פרשת "כי תבוא"), שיש בהם דברי קללות ותוכחות שיבואו על העם אם לא ישמע בקול ה'.

[21] אצל קוטיק נדפס בטעות: פסוק מד, וצריך להיות: דברים כח, 47. את רוב הציטוטים המובאים להלן נטל קוטיק מספרו של ר' משה חיים לוצאטו, מסילת ישרים, ירושל' תשכ"ד, עמ' צח; על ספר זה, ראו להלן, הערה 34.

[22] שמואל א' י, 5.

[23] דברי הימים א' כט, 17.

[24] תהלים מג, 4.

[25] תהלים עא, 23. קוטיק חיבר בין שני הפסוקים והפכם לאחד.

[26] תהלים סח, 4.

[27] קוטיק חיבר ציטוט מילקוט שמעוני לתהלים, סימן תתנד, על הפסוק "עבדו את ה' בשמחה" (מצוטט גם ב"מסילת ישרים", לעיל, הערה 21): "כשתהא עומד להתפלל יהא ל' עליך שמח שאתה עובד לאלהים שאין כיוצא בו", עם דברי התלמוד: "אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות... אלא מתוך שמחה של מצוה" (ברכות, לא ע"א; וראו גם להלן, הערה 29).

[28] תהלים ק, 2.

[29] אצל קוטיק נדפס בטעות: דף סו, וצריך להיות: שבת, ל ע"ב. והמקור בשלמותו: "ללמדך שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מן קלות ראש, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה של מצוה, שנאמר 'ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'".

[30] תהלים קד, 34.

[31] תהלים קמט, 2.

[32] שיר השירים א, 4.

[33] ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל; 1707-1744) - מקובל, משורר ומחבר יליד פדובה. ידיעותיו המקיפות בנגלה ובנסתר, בלימודי קודש וחול, וכן אישיותו הכריזמטית והכו המשיחית העמוקה הביאוהו לעמוד בראש חבורת מקובלים להם הורה את תורתו וחזיונותיו. פעילותו הביאה למחלוקת חריפה על אישיותו ודרכו בקבלה. הוא נחשב בשבתאות, אולץ לג חלק מכתביו, ולבסוף גם לעזוב את מקומו. נדד בערי מערב אירופה, התיישב באמסטרדם ובשנת 1743 עלה לארץ ישראל, התיישב בעכו ונספה במגיפה. לכתביו בקבלה ובמוסר היתה השפ רבה על החסידות, ראו: י' תשבי, "עקבות רבי משה חיים לוצאטו במשנת החסידות", חקרי קבלה (לעיל, הערה 18), עמ' 961-994.

[34] "מסילת ישרים" - נדפס לראשונה בחיי רמח"ל, באמסטרדם ת"ק (1740). זהו ספר מוסר דידקטי המדריך את הקורא כיצד עליו לחתור להתנהגות מוסרית, לשלמות איש ולעלייה הדרגתית במעלות הקדושה. הספר, שנכתב בלשון בהירה ויפה ולא נכללו בו ענייני קבלה הקשים להבנה, זכה לתפוצה ולהשפעה עצומה מאז חיבורו ועד ימינו.

[35] מסילת ישרים (לעיל, הערה 21), עמ' ד.

[36] וכך כותב רמח"ל בפרק יח ("בבאור מדת החסידות"): "כי מנהיגים רבים ודרכים רבים עוברים בין רבים מבני האדם בשם חסידות, ואינם אלא גלמי חסידות, בלי תאר ונ צורה ובלי תקון... והנה אלה הבאישו את ריח החסידות בעיני המון האנשים ומן המשכילים עמהם, באשר כבר יחשבו שהחסידות תלוי בדברי הבל, או דברים נגד השכל והדעה הנכו ויאמינו היות כל החסידות תלוי רק באמירת בקשות רבות וידיים גדולים ובבכיות והשתחויות גדולות ובסגופים הזרים שימית בהם האדם את עצמו... הנה לא על אלה נוסד החסידות כל (מסילת ישרים, שם, עמ' פג).

[37] "בבאור חלקי החסידות" עוסק רמח"ל בפרק יט: "והנה גמילות חסדים הוא עיקר גדול לחסיד, כי חסידות עצמו נגזר מחסד... אמר רבי אלעזר, גדולה גמילות חסדים יותר הצדקה" (מסילת ישרים, שם, עמ' פז-פח).

[38] ראו לעיל, הערה 29. על עבודת ה' בשמחה, ראו: מסילת ישרים, שם, עמ' צז-צט.

[39] על תפיסת הגאולה של הבעש"ט וראשוני החסידות, ראו: במפנה הדורות (לעיל, הערה 13), עמ' 207-227; י' תשבי, "הרעיון המשיחי והמגמות המשיחיות בצמיחת החסידות חקרי קבלה ושלוחותיה, ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 475-519; מ' פייקאז', "הרעיון המשיחי בימי צמיחת החסידות באספקלריית ספרי דרוש ומוסר", בתוך: הרעיון המשיחי בישראל - יום ל לרגל מלאת שמונים שנה לגרשם שלום, ירושלים תשמ"ב, עמ' 237-253.

[40] מאמר זה, ראשיתו כך: "שקל הכתוב שלשה קלי עולם [=ירובעל, בן, יפתח] כשלשה חמורי עולם [משה, אהרן שמואל]". בן (ולא כפי שרשם קוטיק בטעות: דן) היה א משופטי ישראל (ראו: שמואל א יב, 11).

[41] על פי מסכת אבות, פ"א, יח: "על שלשה דברים העולם עומד: על הדין, ועל האמת ועל השלום." אין צריך לומר שאותו איש שעליו מדבר קוטיק הוא הצדיק החסידי.

[42] שבת, קיב ע"ב. זהו המאמר הנפוץ ביותר כדי לתאר את מה שמכונה "ירידת הדורות", וכדי לתרץ קיפאון וחוסר יכולת לחדש חידושים של ממש במערכת דתית המקדשת: העבר.

[43] על פי מסכת אבות, פ"ב, ה: "אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד." פשט הכתוב הוא, שמי שאינו בקי בתורה אינו יכול להיות חסיד. המתנגדים פירשו פסוק זה כלו לחסידים, שכולם כביכול עמי ארצות.

[44] יש בכך הפרזה רבה. גם אצל חסידים היתה נהוגה חזקה על מושבים בבתי כנסת (אמנם לא בשטיבלך הקטנים), ראו למשל אישורי מכירת מקומות בבית כנסת ביא שעליהם חתום הצדיק ר' אברהם יהושע השל מאפטה (קובץ שפתי צדיקים, ח [תשנ"ו], עמ' כ-כא).

[45] על התפילה החסידית בנענועים וריקודים, ראו: א' וורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, ירושלים תש"ך, עמ' 103-106.

[46] "ברוך שאמר" - ברכה הנאמרת בכל יום בתפילת שחרית לפני פסוקי דזמרא. הברכה נפתחת במילים "ברוך שאמר והיה העולם, ברוך הוא."

[47] "ישתבח" - ברכה הנאמרת בכל יום בתפילת שחרית, לאחר פסוקי דזמרא. הברכה נפתחת במילים "ישתבח שמך לעד מלכנו."

[48] "שמונה-עשרה" - כינויה של תפילת העמידה המונה מעיקרה שמונה-עשרה ברכות (ובפועל: תשע-עשרה ברכות ועוד תוספות). תפילה זו נאמרת בלחש שלוש פעמים ביום ובשחרית ובמנחה חוזר עליה שליח הציבור בקול רם.

[49] על הכוונות שיוחסו בחסידות לעישון המקטרת, ראו: הלכות והליכות בחסידות (לעיל, הערה 45), עמ' 224-225; מ' וילנסקי, חסידים ומתנגדים, א-ב, ירושלים תש"ל (על המפתח "עישון במקטרת").

[50] במקור: "דאָס רוב ד'וצף זיך חסידים, און זיי קאָנען גאָר נישט פאַרליידן, אַז מען 'אירצט' זיך." בידידש מקובל לפנות לאדם מבוגר בגוף שני רבים (איר; אתם), שהיא דרך פני מנומסת. החסידים, לעומת זאת, נהגו לפנות לכל אחד בגוף שני יחיד (דו; אתה), ודרכם זו נחשבת לגסת רוח, במיוחד כשחסידי צעיר פונה כך אל מבוגר ממנו. השוו לדברי הלעג של יהלי "שאלו שאלו את אדמו"ר זקני זצ"ל [=ר' משה מקוברין], מפני מה מזלזלים החסידים זה את זה בכינויים של גנאי וירחב הנער בזקן? הנה חסיד צעיר יאמר לחסיד זקן: 'אתה' ולא ימנע מן גם הכינוי השגור בפי חסידים ז - [=זנב]! ויען אדמו"ר זקני זצ"ל: מפני שהס"ם [=השטן] ימח שמו עושה כל התחבולות להסית את האדם לעבירה, ובראותו כי לא יכול לו מתלבש בדמותו; נשוא פנים, למדן וירא שמים ובא לחסיד צעיר ומשדלו בדברים עד שיפתנו, באשר הצעיר לא יכול להשיב פניו, פני זקן. לכן מתלמדים האברכים להעזיז פנים גם באיש זקן למען יתרגלו בו והיה אם יתלבש הס"ם ימח שמו בדמות איש זקן לא ירתע הצעיר וישיב פניו" (י"ל לוין, זכרונות והגיונות, ירושלים תשכ"ח, עמ' 49).

[51] על יאָרצייט, ראו לעיל, פרק ד, הערה 27. ביום זה נהגו חסידים לשתות יי"ש כדי לתקן את נשמתו של הנפטר ("תיקון יי"ש"), ראו: הלכות והליכות בחסידות (לעיל, הערה 5 עמ' 221-224).

[52] "למנצח" - מזמור תהלים, פרק סז, הנפתח במילים "למנצח בנגינת מזמור שיר". על פי מנהג אשכנז נאמר מזמור זה במוצאי שבת, קודם תפילת ערבית.

[53] קרופניק - ראו לעיל פרק א, הערה 94; והשוו לתיאור חצרו של הצדיק ר' חיים מאמדור (נפטר 1787): "ונותנים כולם דמי סיפוקם ליד חמיו של רע חייקא... והוא מבשל לו בעד המעות הזה יורה גדולה ותבשיל הנקרא קרופנייק וכולם אוכלים באסיפה" (חסידים ומתנגדים, ב [לעיל הערה 49], עמ' 174).

[54] הנסיעה המשותפת של חסידים אל חצר הרבי הפכה במאה הי"ט לאחת החוויות החסידיות המלכדות והחשובות, ראו: ד' אסף, דרך המלכות - ר' ישראל מרוזין ומקו בתולדות החסידות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 419-420.

54השוו: "חוק הוא לעשיר כי לא יסע לבדו ללאדי... ולפי גודל עשרו כן ירבה לקחת אתו את עניי עמו לרוות את נפשם השוקקה לחסידות" (אז"ר, 'תולדות משפחת שניאורסון', האסיף, ה (תרמ"ט), עמ' 170).

[55] על נסיעותיו של משה קוטיק, אבי המחבר, אל הרבי בראש השנה, ראו לעיל פרק יד, הערה 6.

[56] ראו לעיל במיוחד בפרקים יד-טו.

[57] האשמות כלפי החסידים על כך שהם גורמים להרס התא המשפחתי נשמעו מראשית הפולמוס בין החסידים למתנגדים, ראו למשל: "גם החסידים מבטלים בנות מפרייה" ורבייה" שצדין נפשות בעליהן מן נשותיהן... יושבין עגונות ובניהם מתגדלים כצאן בלי רועה, ואין להם מי שיגדלו לת"ת [=לתלמוד תורה]" (חסידים ומתנגדים, ב [לעיל, הערה 49], עמ' 107); השוו: "השייכות לעדה החסידית בעלת המתח האמוציונאלי וזיקת הדבקות של החסיד לרבו ממלאה את מקום תודעת השייכות למשפחה, ועל כל פנים מרופפת אותה... העדה החסידית היא עדת גברים שאין בה מקום לאשה, כמו במשפחה" (מסורת ומשבר [לעיל, הערה 9], עמ' 282).

[58] עשרה גולדן שווים למאה וחמישים קופיקות, שהן רובל וחצי, ראו בפרק א, הערה 34.

[59] המדובר בבורסקאים, שמלאכתם בפשיטת עורות ועיבודם למוצרי לבוש. חלק ממלאכה זו היה שריית העורות במים, ועל כן היו בתי המלאכה סמוכים לנהרות או לאגמים, ובשל הריח הרע - גם מחוץ לעיר. הבורסקאות הפכה בשל כך סמל למלאכה בזויה ונחותה.

[60] ראו לעיל, פרקים כד-כה.

© כל הזכויות שמורות. החומר מובא ברשות בעלי הזכויות.

דף זה הוא חלק מפרויקט בן-יהודה, שמתקיים הודות לסייע של מתנדבים.